

University of Groningen

Fascinaties

Kuipers, Theo A.F.

Published in:

Vti. Contactblad Vereniging Tot Instandhouding Van De Internationale School Voor Wijsbegeerte

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1987

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Kuipers, T. A. F. (1987). Fascinaties: wetenschappelijk plausibel en toch taboe. *Vti. Contactblad Vereniging Tot Instandhouding Van De Internationale School Voor Wijsbegeerte* , (13), 5-8.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

FASCINATIES

Wetenschappelijk plausibel en toch taboe

Theo A.F. Kuipers

Als wetenschapsfilosoof kun je je richten op de analyse van algemeen erkende sterke voorbeelden van theorievorming in een bepaalde discipline. Dat kan bijvoorbeeld aanwijzingen opleveren over hoe stagnerende theorievorming in andere hoeken van die discipline, of in andere disciplines, weer uit het slop geholpen zou kunnen worden.

Soms kom je daarbij onverwacht vraagstellingen op het spoor die enerzijds zeer plausibel lijken in het licht van verwante kwesties en die anderzijds binnen de discipline blijken te stuiten op veel afweer en onbegrip. M.a.w. er zijn nogal eens cognitief aantrekkelijke invalshoeken formuleerbaar, waar niettemin stelselmatig het bordje "verboden toegang" op wordt gehangen: remmende sociale factoren in de praktijk. Zulke voorbeelden van wetenschappelijke inconsequentie fascineren mij niet alleen mateloos, maar ik zie het ook als taak van een welwillend toekijkend wetenschapsfilosoof zulke voorbeelden onder de aandacht te brengen.

Bij deze gelegenheid wil ik vier voorbeelden kort aanduiden. Ze hebben niets met elkaar te maken, zodat de vier stukjes afzonderlijk leesbaar zijn. Ik begin met twee voorbeelden die vooralnog alleen van theoretisch belang zijn. Het eerste voorbeeld behoort tot de natuurkunde en gaat over de constante lichtsnelheid, het tweede voorbeeld gaat over pogingen tot verklaring van macro-economische wetten.

Het derde en vierde voorbeeld zijn niet alleen theoretisch van belang, maar hebben ook een duidelijk praktisch belang. In de geneeskunde-sfeer ligt het derde voorbeeld: anorexia nervosa. Het vierde voorbeeld behoort wederom tot de economie: werkloosheid.

1. Constante lichtsnelheid

Een van de hoofdpijlars van de relativiteitstheorie van Einstein is de wet die stelt dat de lichtsnelheid een eindige constante is, namelijk 300.000 km/sec.. Het meest bijzondere hieraan is niet zozeer dat de lichtsnelheid altijd en overal dezelfde constante blijkt, maar dat de lichtsnelheid onafhankelijk is van de snelheid van de lichtbron. Het is precies deze onafhankelijkheid waarop het fantastische gebouw van de relativiteitstheorie is opgetrokken.

De onderhavige wet is een typische empirische wet: het is een wet waarin alleen begrippen voorkomen die onafhankelijk van die wet

gehanteerd kunnen worden. Hierdoor is toetsing van de wet op niet circulaire wijze mogelijk en men is het er al lang over eens dat de wet alle toetsingen met succes heeft doorstaan.

Hoewel het naar mijn indruk niet vaak voorkomt, is er niets vreemds aan het feit dat een theorie mede gebaseerd is op een empirische wet. Wat vreemd is, is dat er in dit geval een ongeschreven regel in de natuurwetenschappen niet wordt gevolgd, namelijk de regel die stelt dat empirische wetten verklaard dienen te worden. Empirische wetten vormen in de regel het startpunt voor nieuwe ontwikkelingen, omdat voor hun verklaring nieuwe theorieën moeten worden bedacht. In dit geval zou het dus om een theorie gaan die duidelijk kan maken hoe het komt dat de lichtsnelheid onafhankelijk is van de snelheid van de lichtbron.

Als ik deze kwestie aan grondslagentheoretici van de natuurkunde voorleg, raakt men meestal lichtelijk geïrriteerd, men wijst op de constitutieve rol van de wet voor de relativiteitstheorie (*1), dat deze theorie thans niet serieus wordt betwist, en dat de verklaringsvraag dus () niet aan de orde is. Dat antwoord zou mij slechts bevredigen als de wet geen empirische wet zou zijn, maar dat wordt ook nooit betwist. Kortom, waarom handelen natuurkundigen op dit punt zo anders dan anders?

2. Macro-economie

Het methodologisch individualisme is een zeer belangrijke benaderingswijze in de sociologie: collectieve verschijnselen probeert men te verklaren als het al dan niet bedoelde gevolg van het gedrag van individuen. Meestal wordt het gedrag van individuen daarbij gemodelleerd naar de algemene nutstheorie. De kern van de nutstheorie wordt gevormd door het nutsmaximalisatieprincipe: individuen worden geacht die handeling te verrichten waarvan ze, al dan het niet terecht, het meeste voordeel verwachten. Een zeer bekend voorbeeld is Olsons theorie over collectieve goederen: hoe groter een belangengroep, hoe kleiner de kans dat die groep erin slaagt zijn belang te realiseren.

Ook in de micro-economie viert het nutstheoretisch individualisme hoogtij. Het ligt dan ook voor de hand om te verwachten dat in verklaring geïnteresseerde macro-economen zullen proberen om macro-economische wetten, zoals: als het nationaal inkomen stijgt, stijgt de consumptie, te verklaren met de geschetste beginselen. Tot mijn grote verbazing ben ik er nog niet zo lang geleden achter gekomen dat economen dat helemaal niet doen. Ze doen wel iets, in een aantal varianten, dat er in woorden en intentie op lijkt, maar wat toch wezenlijk anders is. Men probeert op macro-schaal een zogenaamd representatief subject te ontwerpen dat zich zodanig nutsmaximaliserend gedraagt dat het beoogde macro-verband automatisch volgt. Het representatief subject is dus een fictief subject, dat naar analogie van echte economische objecten wordt geconstrueerd. Het voert hier te ver om uit te leggen waarom het plausibel is dat deze benadering tot nu toe geen noemenswaardig succes heeft opgeleverd.

Waar het hier alleen om gaat is het verbazingwekkende feit dat men tot nu toe niet de voor de hand liggende weg heeft bewandeld die aan het begin geschetst werd en die door micro-economen en "verklarende sociologen" al lang gepractiseerd wordt. Hier kunnen economen wat van sociologen leren!(*2)

3. Anorexia nervosa

Afwijkende persoonlijkheidsstructuur of afwijkende gezinsstructuur vormen de twee standaard verklaringspogingen van anorexia nervosa. Dit is het verschijnsel dat sommige meisjes soms zeer lang volhouden niet of nauwelijks te eten, met alle lichamelijke gevolgen vandien: zeer mager worden, ophouden met de menstruatie e.d. Het gaat om pogingen tot verklaring, want ze zijn allerminst onomstreden. Kenmerkend voor deze verklaringen is dat men er van uitgaat dat het in behoorlijke mate vast zou liggen, in aanleg of opvoeding, of men anorexiet kan worden of niet.

Naast zulke "constitutieve- verklaringen" zijn er echter ook heel goed "proces- verklaringen" denkbaar, die er op neer komen dat er bij iemand op betrekkelijk toevallige wijze een psychosomatisch interactie-mechanisme op gang kan komen dat, ondanks veranderende omstandigheden, het nauwelijks eten in stand houdt. Volgens deze verklaring kan het iedereen in vergelijkbare beginomstandigheden overkomen, zoals iedereen die in een auto rijdt in een ongeluk verzeild kan raken.

Concreet denkt Adriaan Tuiten (*3) aan het volgende tweetraps proces. In veel moderne kringen geldt slankheid voor meisjes als sexueel aantrekkelijk, hetgeen vaak de reden vormt om te beginnen met vermageren. Als dit iets te ver wordt doorgezet, verdwijnt de menstruatie en treden andere fysiologische processen op die de seksuele behoeften doen verdwijnen. De bereikte aantrekkelijke lichaamsvorm is nu een storende factor, die weggewerkt kan worden door nog rigoreuzer te vermageren, waarmee het lichaam uiteindelijk gedesexualiseerd wordt.

Deze proces-hypothese roept allerlei testimplicaties op waarvan de toetsing veel tijd en geld kost. Als buitenstaander is het verbazingwekkend te vernemen hoe moeilijk het blijkt te zijn om voor dergelijk onderzoek geld te krijgen. Daar staat tegenover dat het constitutie-onderzoek in de afgelopen vijftien jaar steeds meer ruimte heeft gekregen. Op de een of andere manier rust er op het plausibele idee dat het zo zou kunnen zijn dat het iedereen kan overkomen vooralsnog een taboe in psycho-medische kringen.

4. Werkloosheid

Een manier om structurele werkloosheid te typeren is te stellen dat (betaalde) arbeidsplaatsen dan een schaars goed vormen, zoals arbeidskrachten een schaars goed vormen ten tijde van een "krappe arbeidsmarkt". Economen bestuderen de handel in schaarse goederen: consumptiegoederen, kapitaalgoederen en ook arbeidskrachten. In de

zogenaamde algemene evenwichtstheorie wordt o.a. gespecificeerd welke marktmechanismen minimaal nodig zijn om de beschikbare hoeveelheid van een schaars goed te verhandelen volgens een door vraag en aanbod bepaalde evenwichtsprijs.

Het schaarse goed arbeidsplaatsen wordt door economen echter nooit op deze manier bekeken en daar is een duidelijke reden voor: hoewel arbeidsplaatsen schaars kunnen zijn, zit onze arbeidsmoraal zo in elkaar dat het verrichten van arbeid wordt opgevat als het brengen van een plicht-offer en niet als een aangename bezigheid waar je wat voor over zou willen hebben, d.w.z. waar je iets voor zou willen betalen. In feite zijn er echter duidelijk grote verschillen in de mate waarin mensen graag een betaalde baan hebben en wat ze er dus voor over zouden hebben.

Tegen deze achtergrond heeft Bert Hamminga (*4) een gedachten-experiment opgesteld waarin een marktevenwicht wordt gerealiseerd waarbij alleen nog vrijwillig werkenden en vrijwillig niet-werkenden resulteren. Uiteraard komt het er ruwweg op neer dat de niet-werkenden beloond worden voor het feit dat ze geen arbeidsplaats bezetten.

Dit gedachtenexperiment wordt onder economen nog steeds doodgezwegen, terwijl het op zijn minst zeer leerzaam is; bijvoorbeeld dat het niet alleen volstrekt onredelijk, maar ook volstrekt overbodig is om werklozen te verplichten tot solliciteren ook al is de kans op succes voorspelbaar klein.

Het experiment lijkt echter alleen kans te maken op serieuze aandacht als die aandacht wordt afgedwongen door die (overlappende) groepen die er beter van zouden worden: werklozen, vrouwen en ongeschoolde arbeiders, kortom de zwakste helft van de maatschappelijk tweedeling. Deze helft wordt wel degelijk onderdrukt door de sterkste helft, onder andere door de geschetste extrapolatie van standaard economisch denken de facto taboe te verklaren.

Noten

1. De meest leesbare inleiding tot de relativiteitstheorie is nog altijd van de bedenker zelf: A. Einstein, Relativiteit, Aula 622.
2. Wie zich hierover nader wil oriënteren leze de laatste vier artikelen in het themanummer van Kennis en Methode (XI.I, 1987) getiteld Holisme en reductionisme in de empirische wetenschappen. Overigens is Maarten Janssen recent een proefschrift-onderzoek gestart waarin de uitwerking van de geschetste gedachtengang een belangrijk onderdeel vormt.
3. Binnenkort zal er van zijn hand een artikel hierover verschijnen in het Nederlands Tijdschrift voor Psychologie.
4. Een uitvoerige uiteenzetting met discussie is te vinden in Filosofie en Praktijk, 6.4, 1985.